

İLETİŞİM SÜRECİ VE ORTAK ANLAM ORTAMI OLARAK HUKUK

(Araştırma Makalesi)

DOI: <https://doi.org/10.33717/deuhfd.998163>

Dr. Öğr. Üyesi O. Vahdet İŞSEVENLER*

Öz

Makale hukuk ve iletişim arasındaki ontolojik ilişkiyi, insan doğasını dikkate alarak tartışmaktadır. İnsan dilinin ayırt edici özelliklerinden birisi soyutlama imkanıdır. Bu imkan, hukuk gibi soyut varlıkları tasarlayabilmeyi, bilgi üretmeyi, değerleri tanımayı mümkün kılar. Bu sayede insan hareketleri tepkisel davranışlar düzeyinde kalmaz, gerekçelendirilmiş eylem niteliği edinir. Hukuk da eylem gerekçelerinin özel bir türüdür. Bununla beraber hukuk, bireysel bir tasarım olmaktan ziyade kamusal iletişimin ürünü ve aynı zamanda bu iletişimi yönlendiren bir ortamdır. Hukuk, yasa koyucuyla yurttaşın ve kamunun kendi iç iletişiminin bir ürünü olduğu kadar, bu iletişimin gerçekleştiği ortamdır da aynı zamanda. Yasalar, yasa koyucunun duyurduğu davranış ölçütleri, yurttaşların davranış taahhüdü olduğu kadar bu iletişimin sürdürüleceği ortamı da temin eder. Hukuk ortamı, diğer iletişim ortamları gibi ancak belirli şartları yerine getiren mesajları transfer edebilir. Bu durum insanların hukuku belirlediği kadar hukukun da insanları belirlediğini ima eder. Tarihte hukukun toplumu, toplumun hukuku dönüştürdüğü örneklerle rastlayabiliriz. Yine hukukun iletişim araçlarının dönüşümünden etkilendiğini de gözlemleyebiliriz. Fakat hukuksuz bir toplum dilsiz bir toplum kadar olasıdır.

Anahtar Kelimeler

İletişim, Hukuk, Ortak anlam, Ortam, Dil, Toplum

* Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Yalova (vahdetissevenler@hotmail.com), ORCID: 0000-0003-0287-0686 (Geliş Tarihi: 01.09.2021-Kabul Tarihi: 10.09.2021)

LAW AS A COMMUNICATION PROCESS AND COLLECTIVE MEANING MEDIUM

(Research Article)

Abstract

The article discusses the ontological relationship between law and communication, taking human nature into account. One of the distinguishing features of human language is the potentiality of abstraction. This facility makes it possible to design abstract entities such as law, to produce knowledge, and to recognize values. In this way, human actions do not remain as reactions, but acquire the quality of justified act. Law is a one of the special types of justification for action. However, law, rather than an individual design, is a product of public communication and at the same time a medium that directs this communication. Law is a product of the communication between the legislator and the citizen and product of the publics internal communication. But also it is the medium in which this communication takes place. The laws functions as a medium in which this communication will be maintained as well as as a message about the behavioural criteria from the legislator, and the commitments of the citizens to each other. The law as a medium, like others, can only transfer messages that meet certain conditions. These are implies that the law determines people as much as people determine law. In the past, we can come across examples where law transforms society and society law. We can also observe that law is affected by the transformation of communication tools. But to imagine a society without law can only possible as much as to find a society without language.

Keywords

Communication, Law, Collective meaning, Medium, Language, Society

GİRİŞ

İletişim ve hukuk arasındaki ilişki nasıl kurulabilir? İletişim biçimlerinin hukuk üzerindeki etkisi ilk akla gelen seçenektir. Örneğin UYAP uygulaması üzerinden evrak takibi gibi yarın bir gün de duruşmalara online katılımın gerçekleştirilebileceği düşünülebilir yahut cep telefonlarındaki uygulamalar aracılığıyla gerçekleştirilen kredi kartı dolandırıcılığı dünya dijitalleşmeden önce söz konusu olan bir suç değildi. Bir başka ihtimal iletişimin kendisinin hukukudur. Haber alma özgürlüğü, düşüncelerin kitle iletişim araçları aracılığıyla açıklanması yahut Youtube gibi yeni mediumlarda üretilen içeriklerin fikri haklar bakımından değerlendirilmesi bu başlık altında tartışılabilir. Bu çalışmanın konusu doğrudan bu iki örnek değildir; iletişimdeki değişimin hukuku dönüştürmesi dolaylı olarak konu edilebilecekken bu değişimin yeni hukuki sorunlara yol açması bu çalışmanın konusu değildir. Bu yüzden soruyu belki revize etmek ve bu sefer “iletişim ve hukuk arasındaki ontolojik ilişki nedir?” demek gerekir. Soru elbette bu iki kavramı nasıl ele aldığınıza göre farklı yollardan cevaplanabilir. Ben her ikisinin de birer anlam ortamı olduğu fikrine yaslanacağım. Hukukun, anlamın üretildiği, muhafaza edildiği, dolaşıma sokulduğu ortamlardan/medyalardan birisi olarak görülebileceği, bu bağlamda da, kendisinde iletişim sürecinin gerçekleştiği eylem türü olarak hukuk fikrini işleyeceğim. Çalışmanın adı bu doğrultuda iletişim eylemi olarak hukuk şeklinde de ifade edilebilirdi. Elbette bu makalede sadece bir bakış açısı oluşturmam söz konusu olacaktır; hukuk ile iletişim arasında ifade ettiğim gibi bir ilişki kurmanın kavramsal izleğini oluşturmakla yetineceğim, böyle bir yaklaşımın sonuçlarını ortaya koymanın makale hududunu hem biçim hem içerik bakımından aşacağı malumdur.

I. SOYUTLAMA KAPASİTESİ

Öncelikle anlamın, insanı ayırt eden, yani insan ile insan olmayan arasındaki farkı ortaya koyan bir kavram olduğunu ve bunun insan diliyle ilişkisini ifade etmek gerekir. Böylelikle bir yandan insan dilinin özgünlüğünün altını çizerek, insanlar arası iletişimin mesaj transferinden¹ ibaret olmadığını işaret etmek suretiyle iletişim kavramıyla diğer yandan da bu dil yetisi sayesinde ortaya çıkan hukuk kavramıyla ilişkilene imkânı bulunur. Bu şemada hukuk, praksisin bir görünümü, bir eylem türü olarak belirir.

¹ **Bickerton**, Derek: *Ademin Dili: İnsan Lisanı Nasıl Yarattı, Lisan İnsanı Nasıl Yarattı*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2. Bası, İstanbul 2013, (Çev: **Doğan**, Mehmet), s. 50-56.

O halde öncelikle insan diliyle iletişimin ilişkisine, insan dilini iletişim aracı yahut iletişimi mesaj transferi olarak görmenin neden indirgeyici bir tavır olacağını belirterek, işaret edelim. Düşünce, varlığı kuşatmaya yani karşılaştığı her şeyi ve karşılaşma ihtimali olanları birbirleriyle ilişkilendirip hepsine uygun bir yer vermeye çalışır. Özellikle sistem filozoflarında görmeye alışık olduğumuz bu tavır bir çeşit periyodik tablo oluşturma çabasındır; var olanların hepsini kendi özelliklerini dikkate alarak sınıflandırma teşebbüsüdür. Doğal olarak burada insana da bir yer düşünülür. Sadece filozoflar değil, edebiyatçılar, bilim insanları ve pek tabii sıradan insan da bu teşebbüsün çekiciliği karşısında direnemez. Kaldı ki bu periyodik tabloda insana özgü bir yer bulmak tablonun kendisini inşa etmekten daha özel bir anlama sahiptir: Kendini bilmek. Bu her durumda Delphoi tapınağının kapısında yazdığı manada, bilgelere, ariflere özgü bir yolla gerçekleşmez elbette. Hatta çoğu zaman insan, insanı tanımlarken bir şekilde haklı veya haksız olsun kendi ayrıcalıklı konumunu ilan etmenin yolunu arar. Bunun için bin bir yol da bulur: iki ayağı üzerinde durabilme, büyük kafatası, araç yapabilme ve kullanabilme, zeki olma vs. Burada bunlardan bir tanesinden, Aristoteles'ten beri felsefenin altını çizegelendiği dil yetisinden hareket edeceğim.

Özellikle dil olarak ifade ediyorum zira iletişim yetisi insan diline ihtiyaç duymuyor. İnsanların konuşa konuşa anlaştığını, insanı hayvandan ayıranın bu olduğunu kolay yoldan ifade etmeye kalkışanlar hemen “ben kedimle de iletişim kuruyorum” benzeri bir itirazla karşılanacaktır. Gündelik bilgiye yaslanan bu itiraz bilimsel bilgi tarafından da desteklenmektedir; hayvanlar arasında güçlü iletişim ağları bulunduğuna yönelik araştırmalar artık gazetelerin popüler bilim köşeleri için bile modası geçmiş bir haber niteliğindedir. Hatta burada durmamıza da gerek yok. Ağaçların da kendi aralarında bir sosyal ağı var². Daha da ileriye götürebiliriz: Ağaçlar sadece kendi aralarında iletişim kurmuyorlar, üstlerinde dolaşmalarından rahatsız oldukları böceklerden kurtulmak için bu işi karın tokluğuna yapacak yırtıcıları da çağırabiliyorlar³. Ağaçların bu gibi durumlarda birbirleriyle hatta hayvanlarla kurduğu iletişimi, müttefik kabileyi düşmanın yaklaştığına karşı uyararak için ateş yakan insan topluluğuna benzetmek mümkündür. Eğer insan dilinde gerçekleşen bundan ibaret olsaydı, dil yetisine bakarak insanın

² **Simard**, Suzanne W. et al.: “Net Transfer of Carbon Between Ectomycorrhizal Tree Species In The Field” Nature, 1997, s. 579; **Helgason**, Thorunn et. al: “Ploughing Up The Wood-wide Web?”, Nature, 1998, s. 431.

³ **Wohlleben**, Peter: Ağaçların Gizli Yaşamı, Kitap Kurdu, 5. Baskı, İstanbul 2018, (Çev: **Çulhaoğlu**, Ali Sinan), s. 21.

nitelik itibariyle bitkiden ve hayvandan ayırt edilemeyeceğini arada sadece derece farkı olduğunu söylemek doğru olurdu.

Durumun böyle olmadığı o kadar aşikâr ki çok kolay gözden kaçabilir. Tam olarak şu an içinde bulunduğumuz ortam, insan diliyle yukarıda saydığımızımıza benzer iletişim biçimleri arasındaki nitelik farkını ortaya koymaktadır. Bir metnin ortaya çıkabileceği tek ortam insan dilidir. İnsan dilinin yazı formunda ifade edilebilmesi elbette önemli bir husustur. Ne var ki yine kolayca kaçmayıp bunun da gerisinde olana bakışımızı çevirmeliyiz. Kronolojik olarak ifade ettiğimizde bile yazı icat edilmeden önce de insan dilinin nitelik bakımından farklı olduğu vakadır. İnsan dili yazıyı icat edebilecek bir ortamdır, bu münasebetle dil yazıya önce gelir, ne var ki yazının insanın geliştirdiği bir araç olmak bakımından insanın araç yapma potansiyeline atıfta bulunması da bu bağlamda önemsizdir; yazı bu aşamada sadece insan dilindeki nitelik farklarının görüldüğü bir yer olarak dikkat çeker. Diğer bir ifadeyle dilde bir özellik olmasaydı, yazı sadece feromon salgılamak yahut ateş yakmaktan daha etkili, gelişmiş bir araç olarak görülebilirdi. Fakat ne dil yazıya indirgenebilir ne de yazı ve dil esas itibariyle bir araçtır. Dil, etkiye-tepki prensibini aşır amaç tayin edebilmenin mümkün olduğu ortamdır, bu bağlamda dilden araç olarak bahsetmektense eylemin zemini olduğunu ifade etmek daha doğru olur. Çünkü değerler hakkındaki bilinçlenme dil ortamında mümkündür ve bu değerler eylemimize atfettiğimiz anlamı temin eder, tepki niteliğinde kalan davranışları aşabilmemizi, praksişi mümkün kılar.

Hem ağaçların yırtıcıları çağırması hem de kabilenin müttefikini çağırması birer uyarıdır. Hayvanlar arası iletişimde de gerek av olmaktan kaçış için gerekse besin kaynağının yerini işaret etmek için bu uyarı seslenişlerine rastlansa da insanların dilinin, orada olmayan yani hali hazırda duyuya konu olmayan bir şeyi işaret etme işlevini yerine getirmekten uzaktır⁴. Tam olarak bu husus neden şu an içinde bulunduğumuz ortamın yani bu metnin aracılığıyla kurduğumuz ilişkinin insana özgü olduğunu açıklamaktadır. Bir metin örebilmek için de düşünebilmek için de dilin bu potansiyeli zorunludur: Soyutlama yapabilmek.

Bir kronoloji oluşturabilmek için yani şimdi dışında bir zamandan bahsedebilmek için de kavramlara sahip olmak ve onlar hakkında akıl yürütebilmek için de bu potansiyele sahip olmak gerekir. Eğer soyutlama yapmayan bir türe aitseniz hukuk gibi kavramlar ve adalet gibi değerler sizin

⁴ Bickerton, s. 50.

iletişiminizin parçası, eyleminizin gerekçesi değildir. En genel haliyle, hayvanlarda ve bitkilerde de gördüğümüz formunda, iletişim, kendileri birer soyutlama olan kelimelere müracaat etmeden de yürütülebilen bir faaliyettir. Buna karşılık kelimeler, uyarı sistemlerinin birimleri olarak görülebilecek kokuların, seslerin ve benzerinin basit bir ikamesi yahut gelişmiş bir örneği olmaktan ziyade soyut olmak bakımından nitelik itibariyle farklılık arz eder⁵.

II. ANLAMLI DAVRANIŞIN BİR TÜRÜ OLARAK HUKUK

Bu soyutlama potansiyeli insanın önüne birçok olanak çıkarır. Aristoteles'ten beri vurgulandığı üzere insanın değer yönelimli davranabilmesini, politik hayvan olarak nitelendirilmesini haklı çıkarır⁶. Konumuz bağlamında en vurucu örnekten birisi bu imkan sayesinde bilgi üretmenin mümkün olmasıdır diğeri de tüzel kişiliklere mevcudiyet kazandırabilmektir⁷. Tüzel kişilikler adı üzerinde tüzede, hukuk ortamında var olur, duyuya konu olabilen bir varlıkları yoktur. Kuruluşlarındaki prensip temel itibariyle de bir ağaçtan değil de ağaç fikrinden bahsetmekten farklı değildir. Nasıl ki duyuya konu olan, tek tek ağaçlardan yani ağaç örneklerinden farklı olan ağacın kendisi dediğimiz şey bir fikirse hukuk da aslen belirli eylem türlerinin gerekçesini temin eden bir fikirdir. Tüzel kişi duyuya konu olmaz ama eylemimize gerekçe verir. Diğer bir ifadeyle herhangi bir tüzel kişiliğin duyuya konu olabilen bir mevcudiyeti söz konusu değildir fakat ona bilinçli olduğumuz için eylemlerimizi bu bilgiye göre oluştururuz. Davranış düzeyinde alelade görülebilecek olan bir takım insan hareketleri o hareketlere atfedilen anlam nedeniyle hukuki eylem olarak kabul edilir. Mektup yazma eylemi, iki tacir arasında gerçekleştiği ve icap kabul içerdiği takdirde hukuki bir niteliğe kavuşur, sözleşme olarak nitelenir; aynı şekilde dışardan baktığımızda birtakım insanların el kaldırıp indirdiğini gözlemlediğimiz davranışın mecliste gerçekleşmesi durumunda bunun yasama yetkisinin kullanımı olduğunu biliriz⁸. Hukukilik niteliği hareketin görünüşünde değil anlamın-

⁵ **Bickerton**, s. 56, 57.

⁶ **Aristoteles**: Politika, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2020, (Çev: **Orhan**, Özgüç), prg. 1252b, 1254b.

⁷ **Harari**, Y. Noah: Hayvanlardan Tanrılara Sapiens, Kolektif Kitap, 26. Bası, İstanbul 2016, (Çev: **Genç**, Ertuğrul), s. 37.

⁸ **Kelsen**, Hans: Saf Hukuk Kuramı, Nora Kitap, İstanbul 2016, (Çev: **Uzun**, Ertuğrul), s. 3. Burada bir aşırı yoruma mahal vermemek için temkinli bir açıklamada bulunmam gerekiyor. Zikrettiğim örnekler, Kelsen'in sisteminde olgudan normun çıkmayacağını, normun geçerliliğini yine başka bir normdan alabileceğini anlatmak amacıyla kullanılır. (**Arıkan**, Engin: Kelsen'in Saf Hukuk Kuramı ve Ötesi, YÜHFD, Cilt: 17, Sayı: 2, 2020, s. 423.) Dolayısıyla ilk elden geçerlilik kriterine ve bu bağlamda hukukun

dadır. Cerrahın karnınızı yarmasıyla, kavga esnasında karnınızdan bıçaklanmanız, her ikisi de bir cismin sizin vücut bütünlüğüne zarar vermesi bakımından aynı görünüşe sahiptir. Burada cerrahın iyileştirmesi buna karşılık hasmınızın sizi kötüleştirilmesi ilk planda ve konumuz bağlamında önemsizdir. Olası kafa karışıklığını önlemek adına başka bir örnek verelim: Bu sefer cerrahın, operasyonu merdiven altında gerçekleştirdiğini ve yine başarılı bir ameliyat olduğunu düşünelim. Sizi yine iyileştirmiştir ama yetkililerin haberi olması durumunda cerrah, hünerlerini kabul edilmiş prosedürler dahilinde işletmediği için suçlanacaktır. Davranış düzeyinde her iki operasyonda da cerrahın hareketlerinin görünüş itibarıyla bir farkı yoktur. Cerrahın niyeti ve davranışının sonucu bakımından da bir fark yoktur; iyi bir amaç uğruna yapmıştır ve sonuçta sizi iyileştirmiştir lakin kabul edilmiş prosedürlerin eyleminin gerekçesi arasında yer almaması davranışının hukuki olarak nitelendirilmesinin önüne geçmiştir. Bir üçüncü örnekte fark iyice belircektir: Bir kamu kuruluşunda çalıştığınızı ve yasal mesainin 19.00'a kadar sürdüğünü farz edelim. Siz de her gün bu saatte işyerinizden çıkıyor olun. Bu davranışınızda hukuka aykırı bir durum yoktur lakin mevsim değişikliğine bağlı olarak mesai saatleri değiştiğinde, sizin bir saat erken çıkabileceğiniz bu saate kadar beklediğinizi gördüğümüzde, davranışınızın esas gerekçesinin trafiği atlatmak olduğunu anlıyoruz⁹. Bu durumda da hukukun eyleminizin

bilgisine dairdir. Başka bir yerde, benzer bir örnek kullandığımda (**İşsevenler**, O. Vaadet: Kurucu İktidarın Eleştirisi, Pinhan, İstanbul 2019. s. 111) hukukun bilgisine dair değil varlığına dair bir izahta bulunuyordum. Oradaki sosyolojik bağlam, tam da bu özelliği nedeniyle Saf Hukuk Kuramı ile uyumsuz olma ihtimali taşımakta olduğu için kendimde Kelsen'i zikretme hakkı bulmuyordum. Örneğin Kelsen için temel norm, hukukun bilgisine ulaşmada iş gören Kantçı bir kategori, bir varsayım, en iyi ihtimalle hukuk biliminin konusu olmayan bir hukukiliği imlerken, *Kurucu İktidarın Eleştirisi*'nde temel norma, pozitif hukukun verili bulduğu, tanıma ilişkisine dayanan, hukuki bilinç anlamını yüklüyordum. Dolayısıyla temel norm, bu haliyle, Kelsenci anlamda olguyu imlemiyor ve olgu-norm gerilimini bypass ediyordu. Öte yandan Schmitt'in somut düzen kavrayışının olgusal niteliğine itiraz ediyor lakin hala pozitif hukuk öncesi ve toplumsal bir anlama işaret ediyordu. Fakat buradaki bağlamın iletişimsel niteliğe yaptığı vurgu düzeyinde Kelsen'in Kantçı öncülleriyle sorun yaşamayacağı kanaatindeyim. Diğer bir ifadeyle, açıklamam hukukiliğin ontolojisi bakımından Saf Hukuk Kuramı ile tam bir örtüşme ihtiva etmese de normun, fehm edilmiş olan olduğuna yönelik yargımın çatışmayacağını düşünüyorum zira burada normun kaynağından değil niteliğinden söz etmekteyim.

⁹ Her ne kadar Hart, Weber'den etkilendiğini kabul etmese de (**Wacks**, Raymond: Hukuk Kuramını Anlamak, Astana Yayınları, Ankara 2016, (Çev: **Şahin Ünver**, Fatma Süzgül /**Ünver**, Serdar), s. 153) onun alışkanlıklarla (davranış) hukuk kurallarına riayet gerekçesiyle yapılan tasarruflar (eylem) arasına koyduğu mesafe yani kuralların gözlemlenebilir olduğuna yönelik Austinci bakış açısına itirazının burada ifade etmeye çalıştığım

gerekçesi olmadığı ortaya çıkıyor. Bu elbette hukuka aykırı bir eylemde bulunduğunuz anlamına gelmiyor. Anlatmak istediğim hususun hukukun, görünüşte (davranış) değil gerekçede (eylem) aranması lüzumu olduğunun yeterince izah edildiğini varsayıyorum ve tekrar kavram meselesine dönüyorum.

Tüzel kişiliğin aslen bir kavram olduğunu ve hukuk ortamında varlık kazandığını ifade etmiştik. Bakışımızı hukuk ortamından gözlemlenebilir olan dış dünyaya çevirdiğimizde hukukilik niteliği atfedebildiğimiz birçok eylem görürüz. Bunlarla hukuk arasındaki ilişkinin, ağaç örnekleriyle ağacın kendisi dediğimiz ağaç fikri arasındaki ilişkiye nasıl benzediği şimdi görülebilmektedir. Hukuki eylemlerimiz, hukuk kavramını gerçekleştirmeye yönelmiş birer örnektir. Esas itibarıyla fikir olarak var olan bir şey bizim eylemlerimizin gerekçesi olmak yoluyla dış dünyada etki doğurabilmektedir. İşte tam da bu yüzden hukuk ve iletişim arasındaki ilişki yukarıda zikredilen tüzel kişiliklere mevcudiyet kazandırabilme yetimizdedir; her bir insan, insan dili denilen o eşsiz ortam sayesinde tüzel kişilik gibi soyut varlıkları idrakinin konusu yapabilmekte ve hep beraber insanlar, bu varlıkları referans olarak yaşayabilmektedir; her bir hukuki eylemde aslında insanlar birbirlerine “ben de bu tüzel kişilik ve diğer hukuki kurumlar varmış gibi davranacağım” demektedir¹⁰. Daha doğrusu, insanlar, bu tip bir sözleşmeye, anlaşmaya güvenerek soyut varlıkları eylemleri aracılığıyla gerçekleştirmektedir; kavramlar, fikirler eylemlere dönüşmektedir.

Bu tip bir varoluş, hukuku dile benzetmenin arkasındaki gerekçedir. Hukuk da dil de esas itibarıyla bilinçte daha doğru bir ifadeyle ortak bilinçte var olur, her ikisi de esas itibarıyla icra edildikçe cisimleşir fakat bu, hukukta doğrudan değil erken dönemlerdeki gibi sembolik fiiller ya da günümüzde olduğu gibi yazı dolayısıyla temin edilir¹¹. Tıpkı yazının dilin görüldüğü bir form olması gibi yazılı hukuk da aslında hukukun bir ara görünüm formudur. Hukuk esas itibarıyla bilinçte yer alır ve eylemde açığa çıkar, gerçekleşir. Bugün medeni kanun gibi kodlara sahip olduğumuz ve yasama

hususla paralellik arz ettiği kanaatindeyim; satranç oyuncularının ezbere bildikleri stratejilere karşı geliştirdikleri savunma alışkanlıklarının satrancın kuralları arasında olmadığını (**Wacks**, s.27) kuramsal olarak ifade etme imkanı olarak görebileceğimiz dahili bakış açısı kavramsallaştırması Weberci anlayış sosyolojisinin izlerini taşır (**Uzun**, Ertuğrul: “H.L.A. Hart Kurallar Sistemi Olarak Hukuk”, Çağdaş Hukuk Düşüncesi, İthaki, İstanbul 2015, (Ed: **Uzun**, Ertuğrul), s. 142-144).

¹⁰ **Harari**, s. 40.

¹¹ **Savigny**, Friedrich: Çağımızın Yasama ve Hukuk Bili Konusundaki Görevi Üzerine, Pinhan, İstanbul 2018, (Çev: **Acar**, Ali), s. 42.

faaliyeti abartıldığı için bu husus gözden kaçabilmektedir. Ne var ki bu kodlar öncesi hukuk tarihine baktığımızda hukukun toplumsal kaynaklarını daha rahat görmek mümkündür. Hiçbir hukuk sistemi, bugün hala içinde yaşadığımızı düşünebileceğimiz yasama ağırlıklı olan da dahil olmak üzere, toplumsal pratiklere sırt çeviremez hatta denilebilir ki bunlardan beslenir. Hukuk kural ve kaidelerinin kitaplaştırılmasının tarihi arka planı bu durumun açık seçik görülebildiği bir yerdir. Tüm dünyayı etkisi altına alan meşhur Fransız Medeni Kanunu ortaya çıkmadan çok öncelerde, on ikinci yüzyılda hem maddi hukukun hem de usul hukukunun tespiti ve derlenmesine yönelik kitaplaştırma faaliyeti söz konusuydu; âdet ve tatbikat kitabı adı verilen bu metinler esas itibarıyla hali hazırda uygulanan hukuk pratiklerinin yazılı ifadelerinden başka bir şey değildir¹². Bu metinlere hukukun, bilinç haricinde bir yerde yani yazıda kayıt altına alınması olarak bakabiliriz. Böylelikle adını üzerine yazılan tahta levhalardan (codex) alan kodlar¹³ bugün bulunduğu dijital ortamın da dağılımımıza kattığı şekilde hukuki bilincin içinde saklandığı, muhafaza edildiği birer harici bellek olarak görünür gözümüze. Canlı bir kimsenin şahitliğinin belgelerle yer değiştirmesi yahut sözel nitelik arz eden hukukun yazılı hale gelmesi hiç şüphesiz biçimsel bir değişimi ve buna bağlı kuralların daha genel ve soyut nitelik arz etmesi gibi birtakım sonuçları haizdir¹⁴. Fakat bunlar iletişim ortamındaki değişimin iletilen mesajı da değiştirmesi olarak değerlendirilebilir; hukukun ortak anlamın taşıyıcısı ve bu anlamın oluştuğu ortamlardan biri oluşu bu esnada değişmeden kalır.

Bu belleklerde ortak anlam (ör. tüzel kişilik) ve buna bağlı belirli bir şekilde (ör. alım-satım sözleşmesinin gereklerine uygun) davranma taahhüdü vardır. Hukuk kurallarının belirli bir şekilde davranmaya ilişkin oluşu akılları karıştırabilir. Hiç şüphesiz hukukun yasa formunda görünüm kazandığı yani hukuk kurallarının yasama meclisleri tarafından hazırlanıp ilan edildiği bir yerde, bunun yönetenler ile yöneticiler arasındaki bir iletişim faaliyeti olduğunu söylemek mümkündür¹⁵. Bununla beraber yukarıda kast edilen, ilkece, kurallar şeklinde görünüm kazansın kazanmasın, ortak bir anlam paylaşmanın kendisinin iletişim niteliğinde olduğudur. Yani bırakınız yasama meclisini, yöneten yönetilen ayrımının dahi olmadığı fakat toplumsal

¹² **Fındıkoğlu**, Ziyaeddin Fahri: “Tedvin Sosyolojisi Gözüyle Fransız Medeni Kanununun Teşekkülü”, İÜHFİM, Cilt: 9, Sayı: 3-4, 2011, s. 606.

¹³ **Kuru**, Gonca: “Thibaut ve Savigny’de Resepsiyon ve Kodifikasyon Hareketleri”, MÜHFHAD, Cilt: 22, Sayı: 1, 2016, s. 203.

¹⁴ **Avşar**, Zakir: İletişim ve Hukuk, Hukuk Sosyolojisi, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2012 (Ed: **Yüksel**, Mehmet), s. 127-133.

¹⁵ **Avşar**, s. 123.

hayatı düzenleyen kuralların olduğu basit toplumlarda da geçerli olan bir durumu işaret ediyorum. Burada da insanları kalabalık olmaktan çıkarıp toplum haline getiren, ortak bir anlam vardır ve bu anlama yaslanarak insanlar belirli davranışlarda bulunur, bu anlam hukukiliği temin eder¹⁶. Dolayısıyla hukukun bir iletişim ortamı olmasından maksat sadece yönetici pozisyonundaki bir kimsenin belirli bir şekilde davranmayı emreden bir kural/yasa aracılığıyla yönetilen pozisyonundakilerle iletişim kurması değildir.

Burada hukukun doğasına dair etraflı bir tartışmaya girme imkânım yok. Zaten bu husustaki görüş farklılıkları da hukukun bir iletişim ortamı olmasının nihai anlamını etkileyecek nitelikte değildir. Hukuku ister yöneten-yönetilen ilişkisi içinde ele alın isterseniz hukukun iktidarının otonom olduğu koşulları dikkate alın her hâlükârda geçerli olan bir enformasyon sürecine işaret ediyorum. Bu durum pekâlâ kamu yani yurttaşlar ve kamu gücünü kullanan makam yani yasama arasında görülebileceği gibi¹⁷, yasamayla mahkemeler, mahkemelerle davacılar arasında da görülebilir¹⁸. Fakat evvela kamunun kendi iç iletişimde gerçekleşir. Zaten, sayılanlardan evvel, çağımızda kamu gücünü tarif eden adres olarak işaret edilen devlet kavramının kendisi ve mahkemeler vb., kamunun iç iletişiminin ürünüdür; yukarıda ifade edildiği gibi bu kavrama mevcudiyet kazandıran bu kavrama göre yaşamını sürdüren insanlardır. Bu durumun eşzamanlı düşünülmesi de

¹⁶ **Akal**, Cemal Bali: İktidarın Üç Yüzü, Dost Kitabevi Yayınları, 3. Bası, Ankara 2005. s. 355-357; **Akal**, Cemal Baki: Hukuk Nedir?, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2017. s. 214 vd.; **İşsevenler**, s. 241vd.

¹⁷ **Avşar**, s. 136.

¹⁸ **Hoecke**, Mark von: Law as Communication, Hart Publishing, Oxford 2002, s. 7. Hoecke ile, onun ifade etmeyi seveceği şekilde, benim bakış açım arasında temel bir farklılık olması muhtemeldir. Ben gerçekliği bakış açılarının çokluğu kadar farklı yorumlayan bir sosyal bilim anlayışından ziyade birden fazla bakış açısını kuşatan klasik felsefenin, kavramları ve değerleri bilmeye yönelen pozisyonunu paylaşıyorum. (Bkz. **Hoecke**, s. 5 vd.) Bu farklılık hukuk-iletişim ilişkisine yüklenen anlamı da belirlemektedir. Örneğin hukukun, ortak anlam mediumu olduğunu söylemekle insanlar arası iletişimin aracı olduğunu iddia etmek farklı anlamlara gelir. (Bkz. **Hoecke**, s. 8.) Bu yüzden eserinin temel savına ve bu savdan hareketle hukuk teorisinin temel konuları hakkındaki çıkarımlarına burada mesafeli kalıyorum. Aşağıda da görüleceği üzere ben verili hukuki ifadelerin dolaşımından evvel, hukuki anlamın bizatihi ilgili toplumun kabaca dünya görüşünü imleyen ortak anlam tarafından belirlendiğini ve bu anlamın geçmişle bugün, yönetenle yönetilen, bilinçle bilinçdışı vb. farklı taraflar arasındaki iletişim neticesinde oluştuğu varsayımından hareket ediyorum. Yine de bu durum hukukun iletişim olarak ele alınmasından hareketle ileri sürülebilecek ve yaklaşım farklılıklarının önemsiz olduğu konularda onun açık seçik savlarına burada yer vermemin önünde engel değil. Hatta okuduğum, anladığım nispette yer vermem bir zorunluluktur.

gerekmez. Ülkeler, toplumsal dengeye ve kurumsal istikrara kavuştuğu ölçüde hukuki düzenlerinde değişikliğe daha az başvurur. Bir anayasa veya medeni kanun gibi büyük bir kod birkaç nesil değiştirilmeden uygulanır. Bu örnekteki yazılı metinlerle, törel bilincin aktarılmasını temin eden ritüeller, destanlar aynı işlevi görür; ortak anlam bu kurumlar aracılığıyla bir nesilden diğerine geçer. Noterden alınan evraka müracaat etmek yahut ritüelleri icra ederek mesaj göndermek, bunların her ikisi de karşısındaki kişiye “ben şunu kast ediyorum” demektir; noter ve ritüel hukuki anlamın dile getirilişinin farklı formlarıdır sadece. Düşünme ve iletişim biçiminin değişiminin hukuku nasıl dönüştürdüğü göstermesi bakımından kıymetli ama arkadaki prensip bakımından farklılık barındırmayan örneklerdir.

Hukuk, böyle ele alındığında, insanlar arası iletişim tarafından yaratılan ve onu yaratan, muhafaza eden bir kurum olarak görünür; toplumsal alışkanlıklar, ahlaki kabuller hukuki görünüm kazandığında daha önce sahip olmadıkları ölçüde insan davranışlarını belirleme gücüne erişir ve bu bağlamda hukuk, toplumdaki almanın işlenmiş hali ve işlenme sürecidir; toplumun kendi iç iletişimi, toplumun hukukla iletişimde bir mesajken hukukun kendisi de topluma bir mesajdır¹⁹. Kaldı ki hukuk bu iletişim sürecine söz konusu enformasyonu üretmek ve kullanmak dışında onu yöneterek de dahil olur; insanoğlunun kavramlar etrafında bir araya gelmesi, kurduğu organizasyonların birer enformasyon ağı olduğunu ifade eder ve bu bağlamda kendisi de bir örgütlenme biçimi olan hukuk diğer organizasyonlardan bunları yönetme işleviyle ayrılır; hukukun etkinliği bu ağları nasıl yönettiğine bağlıdır diğer bir ifadeyle hukuki etkinlik enformasyonu yönlendirme işi olarak da nitelendirilebilir²⁰.

Şu hâlde tek seferde ifade edebiliriz ki hukuk için de geçerli olduğu gibi kavramlar ve adalet için geçerli olduğu gibi değerler iletişimsel bir nitelik arz ederler ve bunlar insanın dil yetisi sayesinde erişebildiği kendilerine atıfta bulunarak eylemlerini gerekçelendirdiği soyut varlıklardır. Hukukun eylem gerekçesi olması aşamasında nüans olarak addedilebilecek bir hususu vurgulamak gerekir. Bu husus hukukun kendi değeri ile hukuki korumaya sahip bir değer arasındadır. Hukukun değeri, bir toplumda hukukun genel olarak otorite kabul edilmesini ifade ederken ikinci durumda hukuki korumayla desteklenmiş bir değer söz konusudur. İlkiyle yani hukukun kendi değeri sayesinde sahip olduğu otoritesiyle tekil eylemlerde hukuk kuralının

¹⁹ **Katsh**, M. Ethan: *The Electronic Media and the Transformation of Law*, Oxford University Press, Oxford 1989, s. 6.

²⁰ **Katsh**, s. 8.

diğer eylem gerekçelerini dışlayan işlevinde karşılaşırız: park etmek istediğimiz yerin rezerve olduğunu söyleyen herhangi bir kimseye kolayca rıza göstermek istemezken uyarı bir polis tarafından yapıldığında, bunun hukuk tarafından tanınan bir yetkinin kullanımı olduğunu düşündüğümüz ihtimallerde muhtemelen “neden?” diye bile sormayız²¹, buna benzer şekilde ilgili toplumda toplumsal ilişkilerin genel olarak hukukla düzenlenmesinin doğru/iyi olduğuna yönelik bir anlayış varsa bu tip seçimler tekrar eder, yaygınlık arz eder. Burada hukuk ortamına özgü bir etki söz konusudur ve bu etki hukukun içeriğinden görece bağımsızdır. Diğerinde ise hukukun korumak suretiyle, tanımak suretiyle hukukilik kazandığı ama esasen pozitif hukuk dışından kaynaklanan değer benimsenmiş olması söz konusudur. Diğer bir ifadeyle birincisi hukukun değerinden diğeri hukuk tarafından tanınan bir değerden kaynaklanır. Bu aşamada ise yasama faaliyetinin kendisinin de yasamaya yönelik prosedürlere indirgenemeyeceğine dikkat etmemiz gerekmektedir: Bir yasanın oluşumunda yasama meclisindeki parti temsilcilerinden, bu yasayla ilgisi bulunan çıkar gruplarına, yasa hakkında mütalaa da bulunan doktrine ve yasayı tartışan kamuya varıncaya dek birden fazla tarafın etkileşimi söz konusudur²².

Normların davranış gerekçesi olması bir kimsenin değerlendirme yaparken normları referans alması anlamına gelir, bu durumda da aslında norma nesnel bir anlam katan toplulukla bir iletişim içerisinde olmak söz konusudur. Kurala uymamak bir ihtimal de olsa istisnadır. Kural hep belirleyicidir. Dahası böyle bir faaliyetin içerisinde bulunmamak seçenek değildir. İnsan her yaptığında bir anlam bulmak zorunda, bu anlamı bulurken yaptığına diğerleri tarafından nasıl anlaşılacağını hesap etmek daha temelde de kültür yani hukuk, devlet vb. kavramları üretmek zorundadır. Diğer bir ifadeyle kavramlara müracaat etmek ve öteki insanlarla ilişki içerisinde bulunmak zorundadır. Bu insanlık koşulu, anlamın içeriğini belirleme hususunda öznelliğin sınırlı yeri olduğunu ifade eder. Esasında tıpkı bir davayı neticelendirirken karar veren yargıç gibi²³, eylemine karar veren vatandaş da, hukuk kuralı koyan yasama da hep bir yorum faaliyeti yürütür. Ortak anlamı yorumlar: dayandığı değerler, kuralları yorumlarken yani kuralların ne dediğini düşünürken ve onları somut olaya uygularken taktığı gözlük içinde bulunduğu toplumsal etkileşim tarafından ona yakıştırılmıştır. Yasa koyucu

²¹ Hoecke, s. 77.

²² Münch, Richard: “The Law as a Medium of Communication” Cardozo Law Review, 13(5), 1991, s. 1661.

²³ Hoecke, s. 80.

hazır bulduğu kendisini de yetiştiren toplumsal düzeni belirli bir şekilde yeniden düzenlemek ister ve yasa adında bir mesaj gönderir, bu mesajı yargıç yorumlar, bu mesajı nasıl aldığına dair avukat mahkemede bir anlatı sunar, bu mesajın nasıl anlaşılması ve oluşturulması gerektiğine yönelik doktrin bir yorum sunar. Hukuki düşünce bu bağlamda anılan taraflar arası iletişimsel bir nitelik arz eder²⁴. Tüm bu iletişimin sürecinde esnasında hukuk gerçekleşir, bir ülkenin hukuki düzenine dair tasvirde bulunduğumuzda, yaptığımız söz konusu iletişim sürecinin fotoğrafını çekmektir.

III. HUKUK ORTAMINDAN KAYNAKLANAN KISITLAR

Bu aşamada dikkat edilmesi gereken iletişim sürecinde yer alan hiçbir tarafın bu sürecin kendisi kadar belirleyici olmadığıdır; genel olarak iletişim için geçerli olan bu husus özel olarak hukuki anlamın oluşumunda da geçerlidir bu nedenle ünlü *medium is message* ifadesini hatırlarsak hukukun formal özelliklerinin hukuki anlamın oluşturulmasının koşulları ve sınırları olduğunu fark ederiz.

Burada ilk dikkat çekici husus hukukun meta dili ve genel hukuk ilkeleridir. Hukukun uygulamasında müracaat edilen ilkeler, hukukun içeriğine kayıtsızdır; bu bağlamda tarihsel değil evrensel, Roma hukukunda da İslam hukukunda da çağdaş kıta Avrupası hukuk sisteminde de geçerli olan ilkeler olmalarının da ele verdiği üzere hukukun tabiatından kaynaklanırlar²⁵. Dolayısıyla hukuk mediyumu aracılığıyla iletilecek bir mesajın bu ilkelere kayıtsız kalması durumunda hukukun gücünden istifade edebilmesi mümkün değildir. Gerek çok sayıda terim içermesi gerek kelimelerin gündelik anlamlarının dışında anlamlarda kullanılması gerekse soyutluk vb. özellikler itibarıyla hukuki metinlere özgü bir dilin varlığı da vakadır. Hukukileşecek olanın bu dile tercümesi gerekir fakat bu durum toplumsal ilişkilerden ve iletişimden bağımsız değildir; iletişim tarafları arasında bir toplumsal dengenin olduğu koşullarda hukuk otonomi kazanır ve hukukçular özel bir yorum yetkisini haiz olur²⁶. Diğer bir ifadeyle toplumsal dengenin maddi

²⁴ **Hoecke**, s. 127.

²⁵ **Gözler**, Kemal: “Yorum İlkeleri”, Anayasa Hukukunda Yorum ve Norm Somutlaşması, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara 2013, s. 21.

²⁶ **Münch**, s. 1661, 1662. Münch’ün makalesi bütün olarak ele alındığında, onun hukukun iletişimsel niteliğini, hukukun yaşam-dünyasıyla olan ilişkisi nispetinde tarihsel bir moment olarak değerlendirdiği, hukukun gelinen noktada iletişim mediyumuna dönüştüğü iması sezilir. Onun iddiası toplumsal gerçeklikle hukuki tasvir arasındaki mesafenin açılmasının hukuku sembolik bir araç haline getirdiğidir. Buna karşılık yukarıda açıkça ifade edildiği üzere burada savladığım, kavramlar etrafında organize olmanın

dayanaklarını temin ettiği ortak anlam, istikrara kavuştuğunda hukuk otonomlaşır ve hukukçular, hukuk dilinin hermesleri olarak karşımıza çıkar. Söz konusu dengenin yitirildiği dönemlerde ise hukuk transparan hale gelir ve iletişimin tarafları arasında arka planda gerçekleşen çatışma görünür hale gelir. Lakin bu durumda da fiili durum normatif karakter arz edemez.

Fuller'in hukukun iç ahlakı adıyla ortaya koyduğu ilkeler²⁷ de bu formel özelliklerin modern hukuk devletindeki ifadeleri olarak değerlendirilebilir. Anlaşılır, ileriye dönük, ilan edilmiş vb. olmadığı müddetçe sadece yasamanın mesajını iletmesi değil avukatın da savunuyu yapabilmesi vatan- daşın da davranışlarını hukuka göre kararlaştırması mümkün değildir. Bu özelliklerin dikkate alınmadığı bir kural/mesaj hukukileşmeyi temin edemez. Hukukun iletişimsel niteliği bu bağlamda yasamanın ortak anlamı ve hukukun bir eylem türü oluşundan gelen özelliklerini görmezden gelme imkanı- nın olmadığını ifade eder. Nitekim kitaplarda, mevzuatta, kararlarda yazan hukuk ile onun uygulaması arasındaki mesafe de bir tercüme faaliyetidir ve belirli ölçüde farklıdır²⁸. Yazılı hukukla uygulanan hukuk arasındaki mesafenin miktarına bağlı sonuçlar bir yana hukuki anlamın hukuki iletişim sürecine dahil olan herkesin koyduğu payla oluşması zorunlu bir nesnelliği ima eder. Dolayısıyla hukuk ortamında gönderilmek istenen mesaj nesnel olmak durumundadır.

Şu hâlde hukuk-iletişim ilişkisinin hem kamunun kendi kendisine sürdürdüğü bir iç iletişimi hem kamu da ayrı adlara sahip ve birbirine karşı konumlanan, yöneten-yönetilen, yargıç-avukat vb. pozisyonduklarının birbirle-

insanlık koşulu oluşu ana fikri bakımından hukukun, iletişim biçimlerinin ve toplumsal yapının değişimi asli bir nitelik arz etmez. Toplumsal gerçeklik ile hukuki tasvir arasındaki mesafenin örneği olarak kanun önünde eşitlik yahut fırsat eşitliğinin maddi koşullar itibarıyla eşitlik anlamına gelmediği ifade edilmektedir. Fakat bunun gerisinde benim ele aldığım haliyle hukukun iletişimsel niteliği değil modern hukuk ideolojisi yatmaktadır. Hukukun, Fransız Devrimi'nin sözcülüğünü yaptığı haliyle bir eşitliğe yer vermediği bilakis eşitsiz status quoyu sürdürdüğü Ortaçağ toplumunda da söz konusu eşitsizlikleri meşru gösteren değer sistemi ve onu koruyan hukuk, ilgili toplumun paylaştığı ortak anlamdan beslenmekte ve bu bağlamda hukuk yine iletişimsel bir nitelik arz etmektedir. İlâveten belirtmem gereken bir diğer husus, hukukun yorumlanmasında hukukçu zümresinin öne çıkışının devlet hukukunu daha doğrusu siyasi takdiri egemen kılmadığıdır. Bilakis Roma deneyiminde de gözlemleyebileceğimiz bu durum hukukun otonomisinin nişanıdır. Toplumda siyasi güçler arası bir dengenin gözlemlenemediği durumlarda zaten hukuki istikrar olmadığı için hukukçuları imtiyazlı kılacak bir zemin de yoktur.

²⁷ Fuller, L. Lon: Hukukun Ahlakı, Tekin Yayınevi, İstanbul 2016, (Çev: Arıkan, Engin), s. 48 vd.

²⁸ Münch, s. 1663.

riyle olan iletişimini hem de hukuk ile onun düzenlemeye yöneldiği toplumsal durum arasındaki iletişimi kapsadığını belirtebiliriz. Bu son eşleşme için denilebilir ki hukuk adını verdiğimiz normatif temsil dünyası ile burada temsil olunan sosyalliğin arasındaki iletişim sürecinde eylemlerimize hukuki bir ad konulur ama her eylemimize bir hukuki ad denk gelmez. Bu yüzden ortak anlam hukuki anlamdan büyüktür. O halde hukuki anlamın öncelikli sınırı ortak anlamdır. Bir diğer veçheden ise hukuk, toplumsal olanı düzenler; her ne kadar hukuki anlam ortak anlam tarafından oluşturulsa da bir şeyleri yapmayı bir şeyleri de yapmamayı vazedenden hukuk, toplumdaki sapsmaları hukukta tarifini bulmuş sınırlar içerisine çeker. Dahası kimi zaman, modern toplumda, hukuk toplumsal değişimin bir aracı olarak görülür ve toplumsal karşılığı olmaksızın tek taraflı olarak yeni bir düzen tesis eder. Yine de hukukun kendi kendisiyle ilişki kurduğu ve hukukun toplumsal olanla ilişki kurduğu bu iki durum da iletişim olarak değerlendirilebilir ve hukukun bir iletişim ortamı olduğu kadar iç iletişimin nesnesi olduğu da ifade edilebilir²⁹.

SONUÇ

Ethan Katsh, *The Electronic Media and Transformation of Law* isimli kitabına eski bir hikâyeyi hatırlatarak başlar³⁰: Nesilden nesle aktarılan bir balta hakkındaki eski bir hikâyeye. Her neslin özenle kullanmaya gayret ettiği, koruyup saklayıp, kullanıp bir sonraki nesle aktardığı bu ata yadigarının bir gün orijinal halini gösteren bir çizim bulunur. Çizimi inceleyen şimdiki jenerasyon baltanın orijinal halinin ellerindeki ancak yarısı boyunda olduğunu görür ve şaşırır. Kayıtlara göre, geçen iki yüzyıl içinde baltanın sapı on, bıçağı ise beş kez değiştirilmiştir.

Hukukun insan yapımı bir araç olduğu varsayımında son derece işlevsel bu örnek hukukun da işlevine odaklanmaktadır. Hikâyeye atalarımızın hukuk adını verdiği şeyle bizim bugün muhatap olduğumuz arasında ciddi farklar olduğunu göz önüne sererken dikkatsiz gözlerden tüm değişimine rağmen baltanın hala balta olduğunu da saklar. Dahası insanın balta kullanan bir canlı oluşunun değişmeden kaldığını da.

Hukuk yasaları taştan levhalar üzerine yazıldığında önünde duran kişiye, “budur bizim işlerimizi görüş biçimimiz, bunu bil ve ona göre davran, seninle olan ahdimi bu taşa kazıyorum ve hepinizi şahit kılıyorum” diyordu. Onların yerini bir süre sonra daha işlevsel olan ahşap, kumaş, kâğıt gibi nes-

²⁹ Münch, s. 1665.

³⁰ Katsh, s. 3.

neler aldı. Yazının icadı sadece bir kişinin ezberleyebileceğinden daha fazlasını hafıza dışı bir yerde saklamayı temin etmedi aynı zamanda canlı belleğin dışında bir şahidi, belgeleri üretti. Kan mühründen akıllı sözleşmelere varan yolculuğa bir de bu gözle bakmalıyız.

Hukuku görünür kılan herhangi bir işaret her zaman ahde vefanın taşıyıcısı oldu. Kralların iri yüzüklerine işlenmiş mühür taşları yerini elektronik imzaya bıraktı ve kimlik kartları avatarların gölgesine çekildi. Demire söz geçirip onu bilgi işlemcisine dönüştürdükçe kendimizin de gitgide dijitalleştiğini fark ettik. Fakat hukuk hala söze güveni temin eden ve bu sayede bir arada yaşamamızı, doğada hayatta kalabilmemizi temin eden balta olarak bize eşlik etmektedir. Bu durumda belki şunu sormalıyız: İnsan mı baltayı icat etti, yoksa balta mı insanı? Söz mü geçiriyoruz yoksa sözü mü yaşıyoruz?

KAYNAKÇA

- Akal**, Cemal Baki: Hukuk Nedir?, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2017.
- Akal**, Cemal Bali: İktidarın Üç Yüzü, Dost Kitabevi Yayınları, 3. Bası, Ankara 2005.
- Arıkan**, Engin: Kelsen'in Saf Hukuk Kuramı ve Ötesi, YÜHFD, Cilt: 17 Sayı: 2, 2020, s. 417-446.
- Aristoteles**: Politika, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2020, (Çev: **Orhan**, Özgüç).
- Avşar**, Zakir: İletişim ve Hukuk, Hukuk Sosyolojisi, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2012 (Ed: **Yüksel**, Mehmet).
- Bickerton**, Derek: Ademin Dili: İnsan Lisanı Nasıl Yarattı, Lisan İnsanı Nasıl Yarattı, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2. Bası, İstanbul 2013, (Çev: **Doğan**, Mehmet).
- Fındıkoğlu**, Ziyaeddin Fahri: "Tedvin Sosyolojisi Gözüyle Fransız Medeni Kanununun Teşekkülü", İÜHFM, Cilt: 9, Sayı: 3-4, 2011, s. 601-619.
- Fuller**, L. Lon: Hukukun Ahlakı, Tekin Yayınevi, İstanbul 2016, (Çev: **Arıkan**, Engin).
- Gözler**, Kemal: "Yorum İlkeleri", Anayasa Hukukunda Yorum ve Norm Somutlaşması, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara 2013.
- Harari**, Y. Noah: Hayvanlardan Tanrılara Sapiens, Kolektif Kitap, 26. Bası, İstanbul 2016, (Çev: **Genç**, Ertuğrul).
- Helgason**, Thorunn et. al.: "Ploughing Up The Wood-wide Web?", Nature, 1998, ss. 431.
- İşsevenler**, O. Vahdet: Kurucu İktidarın Eleştirisi, Pinhan, İstanbul 2019.
- Hoecke**, Mark von: Law as Communication, Hart Publishing, Oxford 2002.
- Katsh**, M. Ethan: The Electronic Media and the Transformation of Law, Oxford University Press, Oxford 1989.
- Kelsen**, Hans: Saf Hukuk Kuramı, Nora Kitap, İstanbul 2016, (Çev: **Uzun**, Ertuğrul).
- Kuru**, Gonca: "Thibaut ve Savigny'de Resepsiyon ve Kodifikasyon Hareketleri", MÜHFHAD, Cilt: 22, Sayı: 1, 2016, s. 201-228.
- Münch**, Richard: "The Law as a Medium of Communication" Cardozo Law Review, 13(5), 1991.

- Savigny**, Friedrich: Çağımızın Yasama ve Hukuk Bili Konusundaki Görevi Üzerine, Pinhan, İstanbul 2018, (Çev: **Acar**, Ali).
- Simard**, Suzanne W. et al.: “Net Transfer of Carbon Between Ectomycorrhizal Tree Species In The Field” Nature, 1997, s. 579-582.
- Uzun** Ertuğrul: “H.L.A. Hart Kurallar Sistemi Olarak Hukuk”, Çağdaş Hukuk Düşüncesi, İthaki, İstanbul 2015, (Ed: **Uzun**, Ertuğrul).
- Wacks**, Raymond: Hukuk Kuramını Anlamak, Astana Yayınları, Ankara 2016, (Çev: **Şahin Ünver**, Fatma Süzgün/Ünver, Serdar).
- Wacks**, Raymond: Hukuk Felsefesine Kısa Bir Giriş, Tekin Yayınevi, İstanbul 2013, (Çev: **Arıkan**, Engin).
- Wohlleben, Peter: Ağaçların Gizli Yaşamı, Kitap Kurdu, 5. Baskı, İstanbul 2018, (Çev: **Çulhaoğlu**, Ali Sinan).